УДК 343.412

Павликівський Віталій Іванович,
кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін та адміністративного права Харківського економіко-правового університету, Харків, Україна

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДИФАМАЦІЮ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

Право на свободу слова, переконань, вільне вираження своїх думок, а також свободу діяльності ЗМІ є одними з пріоритетніших на шляху розвитку вільної, демократичної, соціальної, правової держави. Європейський суд з прав людини зазначає, що «свобода вираження є однією з основних складових демократичного суспільства та необхідною умовою його прогресу та розвитку кожної людини» [1, с. 139]. Однак право на свободу слова не є безмежним. Реалізація цього права зачіпає інтереси інших членів суспільства, держави, у зв'язку з чим, може бути обмежене, в тому числі кримінальним законодавством у випадку розповсюдження таємної, конфіденційної інформації або закликів до вчинення протиправних діянь. Одним із найпроблемніших питань в реалізації свободи слова засобами масової інформації є також зіткнення зазначеного права з правом людини на захист честі та ділової репутації.

Відповідальність за посягання на честь та ділову репутацію людини (дифамація) передбачено законодавством більшості країн світу. Поняття «законодавство про дифамацію» зазвичай включає всі закони, що захищають репутацію й почуття громадян. Такі закони, що є чинними в усіх країнах, оперують широким спектром термінів: наруга над честю, приниження гідності, наклеп, образа й т. ін. Форма та зміст законодавства про дифамацію мають суттєві відмінності в різних країнах. Деякі держави навіть ухвалили окремі кодекси про дифамацію, хоча в більшості країн положення про дифамацію вміщено в загальних законах, перш за все у кримінальних і цивільних кодексах [2, с. 4]. В Україні протягом останнього десятиліття здійснювалися неодноразові спроби відновити у кримінальному кодексі відповідальність за наклеп та образу. Остання спроба відбулася 16 січня 2014 р. при прийнятті так званих «драконівських законів». Було встановлено кримінальну відповідальність за наклеп (ст. 151-1 КК України); незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про працівника правоохоронного органу, працівника державної виконавчої служби, суддю, їхніх близьких родичів або членів сім'ї (ст. 343 та ст. 376 КК України); несанкціоноване втручання в роботу державних електронних інформаційних ресурсів або інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних систем критичних об'єктів національної інформаційної інфраструктури (ст. 361-3 КК України); несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, що обробляється в державних електронних інформаційних ресурсах (ст. 361-4 КК України); несанкціоновані дії з інформацією, що обробляється в державних електронних інформаційних ресурсах або інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних системах критичних об'єктів національної інформаційної інфраструктури (ст. 362-1 КК України) [3]. Однак у зв'язку з великим суспільним резонансом та масовими протестами громадян вказані закони були скасовані [4]. Таким чином, нагальним є вивчення європейського досвіду з приводу встановлення кримінальної відповідальності за дифамацію та її впливу на свободу слова та діяльність журналістів у сучасних умовах.

Більша частина кримінальних кодексів європейських країн має як загальні норми про відповідальність за наклеп та образу, так і спеціальні. Спеціальні норми, в більшості випадків, є схожими та передбачають відповідальність за образу органів державної або судової влади та її представників. Зокрема, ст. 434-24 КК Франції, ст. 232 КК Литовської республіки та ст. 504 КК Іспанії передбачають відповідальність за образу судової влади; КК Іспанії та КК ФРН за образу державної влади та держави взагалі, її символів (ст. ст. 496, 543 КК Іспанії, § 90, § 90a, § 90b КК ФРН, ст. 113-1 КК Голландії, § 129a КК Данії), релігійних почуттів (ст. 525 КК Іспанії, § 166 КК ФРН, ст. 147a КК Голландії); КК ФРН також передбачає спеціальну відповідальність за наклеп на політичного діяча (§ 188), публічну неправдиву підозру (§ 165), паплюження пам'яті померлого (§ 189). Вказані норми передбачають посилення відповідальності винних осіб, передбачаючи підвищений штраф або позбавлення волі на строк, термін якого, в окремих випадках, в два і більше разів перевищує покарання за загальною нормою про наклеп та образу (§ 188 КК ФРН).

Загальні норми про відповідальність за образу та наклеп майже в усіх кодексах європейських країн мають окремі розділи або глави. Кримінальна відповідальність за зазначені дії передбачається главою XXII КК Литовської республіки «Злочини та кримінальні проступки проти честі та гідності особи», третім розділом КК Швейцарії «Злочинні діяння проти честі та в області таємної і приватної сфери», розділом XI КК Іспанії «Злочини проти гідності особи», розділом чотирнадцятим КК ФРН «Образа», главою 27 КК Данії «Злочини проти честі та певних особистих прав». Окремо слід звернути увагу на законодавство Голландії, яке передбачає відповідальність у розділі XVI КК «Дифамація» лише за наклеп і пасквільну дифамацію та кримінальне законодавство Франції, яке не розглядає дифамацію як злочин і встановлює відповідальність лише за непублічну дифамацію (ст.ст. 621-1, 621-1). Зазначені діяння, за рішенням французького законодавця, належать лише до порушень 1-го класу. При цьому зазначається, що дійсність дифамаційних фактів може бути встановлена відповідно до законодавчих положень, що належать до свободи преси.

У більшості кодексів країн Європи наклепом визнається розповсюдження фактів про особу або її поведінку, що принижують честь та гідність, репутацію цієї людини. Зазначається, що такі відомості мають принижувати особу в очах суспільства, загрожувати її репутації. При цьому в одних випадках важливим є встановлення достовірності зазначеної інформації, а в інших даний факт

© Павликівський В. І., 2015

не має суттєвого значення для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Наприклад, ч. 2 ст. 173 КК Швейцарії, § 269 КК Данії та ст. 208 КК Іспанії не визнає злочинними випадки розповсюдження правдивих відомостей, навіть у тому випадку, коли такі відомості принижують честь та гідність особи, її репутацію. А КК Голландії взагалі виключає кримінальну відповідальність і в тому випадку, коли особа сумлінно припускала істинність таких фактів та їх важливість для суспільства (ч. 3 ст. 261 КК Голландії). КК Литовської республіки прямо вказує на відповідальність за наклеп тільки у випадку розповсюдження неправдивої інформації про особу (ст. 154 КК Литовської республіки), а КК Іспанії встановлює відповідальність лише за дифамацію у вчиненні злочину, при цьому особа повинна достовірно знати про неправдивість таких фактів (ст. 206 КК Іспанії).

Немає єдиного погляду і на питання відповідальності за наклеп, вчинений умисно або з необережності. Кримінальний кодекс ФРН та КК Швейцарії вирізняє наклеп та навмисний наклеп (ст.ст. 186, 187КК ФРН, ст.ст. 173, 174 КК Швейцарії), однак передбачають відповідальність за обидві дії, КК Іспанії, як ми вже зазначали, прямо вказує на усвідомленість особи стосовно недостовірності розповсюджуваних даних, ст. 262 КК Голландії передбачає факт обізнаності щодо недостовірності розповсюджуваних даних як обтяжуючу обставину. Таким чином, більшість розглянутих законодавчих актів встановлює відповідальність за наклеп як у випадку обізнаності особи про недостовірність таких даних, так і у разі її відсутності.

Цікавим є факт обов'язкового виділення усної та публічної дифамації. При цьому розповсюдження наклепу засобами масової інформації є обтяжуючою обставиною, що не може не впливати на суттєве обмеження свободи слова та здійснення самоцензури засобами масової інформації. Покарання за наклеп більшість країн передбачає у виді штрафу або позбавлення волі на незначний термін.

Образою визнаються дії, які принижують гідність особи та виражені в особливо образливій формі. Вказані дії можуть вчинятись як дією, так усно або письмово. В багатьох кодексах взагалі не надається характеристика даного діяння, в інших – зазначається їх образливий характер і заподіяння шкоди гідності та репутації особи. Покарання, в більшості випадків, передбачає штраф та короткострокове ув'язнення. КК Голландії, встановлюючи відповідальність за дифамацію, оперує терміном наклеп, але ніде не зазначає як самостійне діяння образу (ст.ст. 261–271).

Вивчення законодавчих актів про кримінальну відповідальність в країнах Європи дозволяє виділити такі види дифамації:

- умисне розповсюдження неправдивих відомостей, що принижують честь, гідність та репутацію особи;
- розповсюдження неправдивих відомостей за відсутності умислу;
- розповсюдження правдивих відомостей.

Більшість фахівців з кримінального права вважають за можливе встановлення кримінальної відповідальності лише за першу форму дифамації, однак проведений аналіз стверджує зворотне. Кримінальне законодавство окремих країн передбачає кримінальну відповідальність не тільки за умисний наклеп, але й за розповсюдження відомостей, які особа помилково вважає достовірними (КК Швейцарії, КК ФРН), а в окремих країнах навіть за розповсюдження достовірної інформації (КК ФРН).

Аналіз кримінально-правових норм європейських країн дає підстави стверджувати про відсутність єдиного підходу як до підстав кримінальної відповідальності за наклеп та образу, так і до визначення правових меж відповідальності за їх вчинення. Більшість країн Європейського Союзу встановлюють кримінальну відповідальність за дифамацію, що негативно впливає на розвиток свободи слова та діяльності журналістів. Слід наголосити на основних зауваженнях щодо встановлення кримінальної відповідальності за дифамацію:

- суворість покарань за вказані діяння – позбавлення волі, великий штраф, заборону журналістської діяльності. Навіть якщо максимальне покарання незначне, кинута ним тінь може виявитися надзвичайно великою й поглинути бажання журналіста займатися професійною діяльністю ризиком затриманням, арешту і засудженням;
- стримуючий вплив законів, що передбачають кримінальне переслідування за дифамацію, дієвий ще й тому, що в багатьох країнах справи, які вимагають застосування таких законів, переважно ініціюють могутні особи – високопосадовці або бізнесмени;
- можливість досягнення мети захисту репутації в цивільно-правовому порядку, що підтверджується досвідом багатьох країн, які відмовилися від існування або ж від застосування кримінальних статей про дифамацію.

У цьому контексті виникають серйозні сумніви щодо доцільності жорстких кримінальних статей як таких, адже перевагу завжди слід надавати менш інтрузивним обмеженням.

Список використаних джерел

1. Європейська конвенція з прав людини. Свобода вираження поглядів: Довідник з українського та європейського інформаційного законодавства / укл. В. Ф. Іванов. Ю. Є. Зайцев. – К. : Центр вільної преси, 2002. – 568 с.
2. Деніел Саймонс. Стисло про дифамацію: основні концепції законодавства про захист репутації / Саймонс Деніел ; Видання інституту медіа права. – К., 2008. – 120 с.
3. Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» від 16.01.2014 р. // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 22. – Ст. 801.
4. Закон України «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України» від 28.01.2014 р. // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 22. – Ст. 811.

Одержано 22.04.2015